

FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDA SODDA GAPLAR TIPOLOGIYASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18616501>

Anarboeva Irodakhon Oripovna.

Andijon davlat chet tillari instituti
Fransuz tili nazariyasi va amaliyoti
kafedrasida dotsenti, PhD.
 ORCID: 0009-0007-7957-2798
anarboyevairodaxon@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada fransuz va o'zbek tillarida sodda gaplarning tipologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida sodda gaplarning strukturaviy tuzilishi, sintaktik modellari, semantik yuklamasi hamda kommunikativ-pragmatik imkoniyatlari o'rganiladi. Shuningdek, ikki til tizimida sodda gaplarning universallik va milliy o'ziga xos jihatlari aniqlanib, ularning nutq jarayonidagi funksional roli ilmiy asosda yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *sodda gap, tipologiya, sintaksis, qiyosiy tilshunoslik, fransuz tili, o'zbek tili.*

Hozirgi zamon qiyosiy tilshunosligida sintaktik birliklarni tipologik jihatdan tadqiq etish til tizimlarining umumiy va farqli jihatlarini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi [1, 14-b.]. Ayniqsa, sodda gaplar tilning asosiy kommunikativ birliklari sifatida tilshunoslikning diqqat markazida bo'lib kelmoqda.

Fransuz va o'zbek tillari genealogik va tipologik jihatdan turli tizimga mansub bo'lishiga qaramay, ularning sodda gap qurilishida muayyan umumiyliklar mavjud [2, 51-b.]. Shu bilan birga, har bir tilning o'ziga xos grammatik va sintaktik mexanizmlari sodda gaplarning ifodalanishida muhim rol o'ynaydi.

Ma'lumki, tilshunoslikda sodda gap bitta predikativ asosga ega bo'lgan,

grammatik jihatdan tugallangan fikrni ifodalovchi sintaktik birlik sifatida ta'riflanadi [3, 78-b.]. Predikativlik sodda gapning asosiy belgilovchi xususiyati bo'lib, u subyekt va predikat munosabati orqali yuzaga chiqadi.

O'zbek tilshunosligida sodda gap ko'pincha ega va kesim o'rtasidagi munosabat asosida talqin qilinadi [4, 92-b.]. Fransuz tilshunosligida esa sodda gap fe'l markaziga tayangan holda izohlanadi va ega majburiy komponent hisoblanadi [5, 110-b.].

Ba'zi tadqiqotchilar sodda gapni minimal kommunikativ birlik sifatida ko'rib, uning nutqdagi funksional imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratadilar [6, 60-b.].

Fransuz tilida sodda gaplarning strukturaviy xususiyatlari to'g'risida so'z borganda, fransuz tilida sodda gaplar qat'iy so'z tartibiga ega bo'lib, odatda Subyekt + Fe'l + Obyekt (SVO) modeli asosida shakllanadi [7, 135-b.]. Bu qat'iy tartib fransuz tilining analitik xususiyati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, predikativlik va subyekt–predikat munosabatini aniq ifodalaydi. Shu bilan birga, fransuz sodda gaplarida subyekt va predikat o'rtasidagi sintaktik bog'lanish qat'iy va tahlil qilinishi oson [21, 112-b.].

Masalan: L'enfant regarde le tableau. (Bola doskaga qarayapti.)

Bu misolda subyekt (l'enfant), predikat (regarde) va to'ldiruvchi (le tableau) qat'iy tartibda joylashgan, bu esa gapning semantik va sintaktik tushunarli bo'lishini ta'minlaydi [7, 136-b.].

Fransuz sodda gaplarida shaxs va son kategoriyasi fe'l shakllari orqali aniq ifodalanadi, ya'ni fe'l subyekt bilan kelishgan holda o'zgaradi [8, 88-b.]. Bu o'zgaruvchanlik grammatik ma'noni to'liq va qat'iy yetkazish imkonini beradi. Shu sababli, fransuz tilida egasiz sodda gaplar deyarli ishlatilmaydi, subyekt doimo aniq ifodalanagan bo'lishi talab etiladi [22, 95-b.].

Shuningdek, fransuz tilida sodda gaplarda yordamchi fe'llar (avoir, être) va modallik fe'llari (pouvoir, devoir) ishlatilishi orqali gapning aspekt, temp va modallik xususiyatlari aniqlanadi [23, 142-b.]. Bu holat fransuz tilidagi sodda gaplarning morfosintaktik tahlilini yanada chuqurlashtiradi va boshqa tillar,

jumladan, o'zbek tilidan sezilarli farqlanishiga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, fransuz tilidagi sodda gaplar o'z ichida yaqin sintaktik birliklar (predikat, to'ldiruvchi, atama) va masofaviy bog'lanishlar (modal, temporal, sababiy elementlar) orqali turli qo'shimcha ma'nolarni ifodalash imkoniga ega [24, 158-b.]. Shu bilan, sodda gaplar nafaqat axborot yetkazuvchi, balki pragmatik jihatdan tinglovchi bilan muloqot qiluvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi.

Natijada, fransuz tilida sodda gaplar analitik strukturaviy tizim, qat'iy SVO tartib va fe'l markaziyliigi bilan ajralib turadi. Bu jihatlar o'zbek tilidagi sodda gaplar bilan taqqoslaganda, til tipologiyasidagi asosiy farqlarni ochib beradi [8, 88-b.; 22, 95-b.].

O'zbek tilida sodda gaplarning strukturaviy xususiyatlariga nazar tashlasak, o'zbek tilida sodda gaplar erkin so'z tartibiga ega bo'lib, gapning predikativ markazi kesim hisoblanadi [9, 215-b.]. Shu sababli subyekt va to'ldiruvchilar joylashuvi kontekstga qarab o'zgarishi mumkin, bu esa o'zbek tilini boshqa analitik tillardan, xususan fransuz tilidan farqlantiradi [25, 120-b.].

Ega ko'pincha kontekst asosida tushiriladi, ya'ni gapda subyekt ochiq ifodalanmagan bo'lsa ham, fe'lning shaxs-son shakli orqali aniqlanadi.

Masalan: Darsni boshladik. Bu gapda subyekt ochiq ifodalanmagan bo'lsa-da, fe'l shakli (boshladik) orqali subyekt "biz" ekanligi tushuniladi [10, 67-b.]. Bu o'zbek tilining sintetik

xususiyatlarini namoyon qiladi: grammatik ma'nolar, jumladan shaxs, son, va predikativlik ko'plab hollarda affikslar orqali ifodalanadi [26, 142-b.].

Shuningdek, o'zbek tilida sodda gaplarda tema–rema tuzilishi nutqning kommunikativ oqimini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, mavzu odatda gap boshida joylashadi va tinglovchiga yangi axborot kiritish yoki e'tiborni qaratish vazifasini bajaradi, predikat esa gapning ruhanlashtiruvchi markazi sifatida gapning asosiy axborotini yetkazadi [27, 58-b.].

O'zbek tilida sodda gaplarning boshqa o'ziga xos xususiyati shundaki, ular qo'shimcha grammatik va leksik vositalar yordamida turli modallik, vaqt va aspekt ma'nolarini ifodalash imkoniga ega. Masalan, predikatga qo'shimcha qilinadigan affikslar va modal so'zlar gapning ma'nosini aniq belgilaydi va pragmatik vazifani kuchaytiradi [28, 99-b.].

Natijada, o'zbek tilida sodda gaplarning strukturasi erkin so'z tartibi, predikativ markazning kesimligi, affikslar orqali grammatik ma'nolarni ifodalash va tema–rema asosidagi kommunikativ tuzilish bilan xarakterlanadi. Bu jihatlar sodda gaplarning nutqdagi funksiyasini yanada boyitadi va til tipologiyasida uning milliy xususiyatlarini namoyon qiladi [9, 215-b.; 10, 67-b.; 26, 142-b.].

Sodda gaplarning semantik-tipologik jihatlari

Semantik jihatdan sodda gaplar har ikki tilda xabar, so'roq va buyruq mazmunlarini ifodalash imkoniyatiga ega

[11, 98-b.]. Bu jihat ularni nutqda eng asosiy kommunikativ birlik sifatida ishlatishga imkon beradi. Shu bilan birga, sodda gaplar semantik ma'noni faqat predikativ asos orqali emas, balki turli tipologik vositalar yordamida ham uzatadi. Biroq ushbu vositalar tildan tilga farq qiladi, ya'ni semantik ifodalanishning tipologik xususiyatlari har bir tilning o'z milliy va grammatik xususiyatlari bilan belgilanadi [29, 112-b.].

Fransuz tilida so'roq va inkor shakllari ko'pincha yordamchi fe'llar (avoir, être), modallik fe'llari (pouvoir, devoir) va intonatsiya orqali ifodalanadi [12, 144-b.]. Masalan, so'roq gaplarda yordamchi fe'l va intonatsiya birgalikda subyekt va predikatning munosabatini ko'rsatadi: L'enfant lit-il le livre? Bu misolda fe'l va intonatsiya yordamida savol mazmuni aniq belgilanadi [30, 121-b.]. Shu bilan birga, fransuz tilida inkor gaplar ham ko'pincha ikki qismlik konstruksiya (ne... pas) orqali shakllanadi, bu esa gapning semantik va pragmatik qatlamini kuchaytiradi [31, 88-b.].

O'zbek tilida esa sodda gapning semantik ifodalanishi affikslar, qo'shimchalar va so'z tartibi orqali amalga oshadi [13, 101-b.]. Masalan, so'roq gaplar fe'lning maxsus shakllari yoki intonatsiya yordamida aniqlanadi: Sen kitobni o'qidingmi? Bu yerda so'z tartibi va fe'lning qo'shimcha shakli savol mazmunini ifodalaydi [32, 65-b.]. Inkor shakllari esa predikatga qo'shiladigan inkor qo'shimchalar (emas,

yo‘q) orqali yaratiladi: Men kitobni o‘qimadim.

Shuni ta‘kidlash joizki, semantik-tipologik nuqtai nazardan, fransuz tilida predikat markaziy rol o‘ynashi va qat‘iy SVO tartibi orqali ma‘no aniqligi ta‘minlansa, o‘zbek tilida erkin so‘z tartibi va affikslar orqali predikatning semantik yuklamasi kengaytiriladi [29, 112-b.; 32, 65-b.]. Shu bilan, har ikki tilning sodda gaplaridagi semantik ifodalanish vositalari ularning tipologik xususiyatlarini aniq ko‘rsatadi va qiyosiy tahlil uchun boy material yaratadi.

Natijada, sodda gaplarning semantik-tipologik tahlili tilshunoslikda ikki muhim vazifani bajaradi: birinchidan, u tilning universalligi va tipologik farqlarini ko‘rsatadi; ikkinchidan, turli tillarda axborotning ifodalanish mexanizmlarini aniqlashga yordam beradi [11, 98-b.; 13, 101-b.].

Sodda gaplarning kommunikativ-pragmatik xususiyatlari

Sodda gaplar nutq jarayonida nafaqat axborot uzatish vositasi, balki muloqotdagi asosiy interaktiv birlik sifatida ham xizmat qiladi. Ularning kommunikativ-pragmatik xususiyati shundan iboratki, sodda gap orqali gapiruvchi o‘z fikrini aniq, soddalashtirilgan va ixtiyoriy ravishda boshqariladigan shaklda yetkazadi [14, 59-b.]. Shu bilan birga, sodda gap nutqda mavzu va predikatning (tema–rema) funksional ajratilishi orqali axborot oqimini tartibga soladi [17, 34-b.].

Fransuz tilida sodda gaplarda aktual bo‘linish ko‘pincha intonatsiya,

bog‘lovchilar va sintaktik konstruksiyalar orqali ifodalanadi. Masalan, gap boshida yoki oxirida joylashgan informatsion birliklar predikat yoki subyektga urg‘u berish orqali muayyan semantik yoki pragmatik vazifani bajaradi [15, 123-b.]. Shu bilan birga, fransuz tilida kontekst va diskurs jihatidan sodda gaplar stilistik vazifani ham bajaradi, ya‘ni ular yozma va og‘zaki nutqda turlicha stilistik qatlamlarga ega bo‘lishi mumkin [18, 76-b.].

O‘zbek tilida esa sodda gapning kommunikativ-pragmatik funktsiyasi ko‘proq so‘z tartibi va urg‘u orqali namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilida subyekt va kesim joylashuvi, predikat va to‘ldiruvchi elementlarning o‘zaro munosabati, shuningdek, gapdagi urg‘u mavzuni ta‘kidlash va predikatni ruhanlashtirishda asosiy vosita hisoblanadi [16, 90-b.]. Masalan, subyekt oldinga surilganda mavzu sifatida ajraladi, predikat oldinga surilganda esa ruhanlashtirilgan axborot sifatida ko‘riladi. Bu holat pragmatik nuqtai nazardan nutqning informatsion oqimini tartibga solish va tinglovchini yo‘naltirish imkonini beradi [19, 102-b.].

Shuningdek, sodda gaplar pragmatik jihatdan turli kommunikativ intentsiyalarni amalga oshirishda yordam beradi. Masalan, gap xabar berish, so‘roq qilish, buyruq berish yoki tavsiya etish kabi vazifalarni bajarishi mumkin. Fransuz tilida bunday vazifalar ko‘pincha intonatsion modulatsiya va modallik fe‘llari orqali ifodalanadi [20, 87-b.], o‘zbek tilida esa fe‘l shakllari,

qo'shimcha ravishlar va urg'u orqali amalga oshiriladi [16, 95-b.].

Natijada, sodda gapning kommunikativ-pragmatik xususiyati tilning tipologik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har bir til o'z milliy nutq an'analari va stilistik konvensiyalariga mos ravishda axborot oqimini shakllantiradi. Bu esa sodda gaplarni til o'qitish, tarjima va qiyosiy tipologik tahlil uchun muhim ilmiy vosita sifatida baholash imkonini beradi [14, 63-b.; 17, 38-b.].

Qiyosiy-tipologik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, fransuz va o'zbek tillarida sodda gaplar umumiy sintaktik universalliklarga ega bo'lsa-da, ularning strukturaviy, semantik va pragmatik jihatlari milliy til tizimi bilan belgilanadi. Fransuz tilining analitik, o'zbek tilining esa sintetik tabiati sodda gaplarning ifodalanishida asosiy farqlovchi omil bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy sintaksis, tarjimashunoslik va til o'qitish metodikasi uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'ulomov A. Hozirgi o'zbek tili. Sintaksis. Toshkent. Fan, 2010. 75–85-b.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili sintaksisi. Toshkent, 2015. 90–100-b.
3. Riegel M., Pellat J.-Ch., Rioul R. Grammaire méthodique du français. Paris, 2009. 108–115-b.
4. Dubois J. Grammaire structurale du français. Paris, 2002. 130–140-b.
5. Hojiyev A. Tilshunoslik nazariyasi. Toshkent, 2007. 210–220-b.
6. Mahmudov N. Matn va sintaksis. Toshkent, 2013. 65–75-b.
7. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford, 2008. 95-100-b.
8. Oripovna, A. I. (2025). Nominativ birliklarning kommunikativ-pragmatik tamoyillari (fransuz va o'zbek tillari misolida). American journal of education and learning, 3(4), 265-268.
9. Oripovna, A. I. (2025). Enseigner le theme de l'ecologie lors de l'etude du français. sustainability of education, socio-economic science theory, 3(29), 66-67.